

С.А. НАДВИНИЧНИЙ*(Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна)*

Галузева специфіка функціонування та розвитку аграрної сфери регіону

Стаття присвячена дослідженню системи чинників, які формують специфіку аграрної сфери та оцінці їх впливу на функціонування сільського господарства регіонів України. Розкрито специфіку розвитку аграрної сфери в сучасних умовах. Показано залежність ефективності її функціонування від характеру виробництва, географічного положення регіону, його природо-ресурсного та трудового потенціалу, рівня розвитку транспортної та соціальної інфраструктури. Проаналізовано динаміку посівних площ, рівень урожайності зернових, цукрового буряка та картоплі за регіонами. Виокремлено особливості праці в сільському господарстві. Відображено тенденції зміни кількості діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами у розрізі регіонів. Така динаміка відображає сучасну трансформацію в напрямі оптимізації їх кількості та вказує на тенденцію виживання лише тих аграрних формувань, які швидко адаптувалися до ринкових умов і мають гнучку організаційну структуру. Виокремлено чинники, що формують специфіку розвитку регіональних аграрних систем та призводять до диверсифікації їхніх особливостей.

Ключові слова: аграрна сфера, галузева специфіка, регіональні особливості, природо-ресурсний потенціал.

С.А. НАДВИНИЧНИЙ*(Тернопільський національний економічний університет, г. Тернополь, Украина)*

Отраслевая специфика функционирования и развития аграрной сферы региона

Статья посвящена исследованию системы факторов, которые формируют специфику аграрной сферы и оценке их влияния на функционирование сельского хозяйства регионов Украины. Раскрыта специфика развития и функционирования аграрной сферы региона в современных условиях. Отображена зависимость эффективности ее функционирования от характера производства, географического положения региона, его природно-ресурсного и трудового потенциала, уровня развития транспортной и социальной инфраструктуры. Проанализирована динамика посевных площадей, уровень урожайности зерновых, сахарной свеклы и картофеля по регионам. Выделены особенности труда в сельском хозяйстве. Отражены тенденции изменения количества действующих сельскохозяйственных предприятий по организационно-правовым формам в разрезе регионов. Такая динамика отражает современную трансформацию в направлении оптимизации их количества и указывает на тенденцию выживания только тех аграрных формирований, которые быстро адаптировались к рыночным условиям и имеют гибкую организационную структуру. Выделены факторы, которые формируют специфику развития региональных аграрных систем и приводят к диверсификации их особенностей.

Ключевые слова: аграрная сфера, отраслевая специфика, региональные особенности, природно-ресурсный потенциал.

S.A. NADVYNICHNYI*(Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine)*

Branch-Related Specificity in Functioning and Development of Regional Agrarian Sphere

The article is devoted to study of system of factors which form agrarian sphere specificity and to estimation of their influence on functioning of agriculture in the regions of Ukraine. Specificity is disclosed in development and functioning of regional agrarian sphere in present-day conditions. Efficiency of its functioning is shown to depend on nature of production, geographical location of the region, its natural resource and labor force potential, level of transport and social infrastructure. Analyzed are dynamics of lands under cultivation, yield level of crops, sugar beet and potatoes per regions. Features of labor in agriculture are described. Trends are shown in change of number of

operating agricultural companies per organizational and legal forms by regions. Such dynamics reflects today's transformation towards optimization of their number and shows the trend of survival for those agrarian formations only which quickly adapted to market conditions and have flexible organizational structure. The factors are defined which form specificity in development of regional agrarian systems and lead to diversification of their features.

Keywords: *agrarian sphere, branch-related specificity, regional features, natural resource potential.*

Постановка проблеми. Однією з найважливіших сфер суспільного виробництва є аграрна сфера, яка забезпечує населення продуктами харчування або сировиною для їх виготовлення, є основою економічної та продовольчої безпеки держави. Окрім того, її розвиток є неодмінною передумовою поліпшення добробуту населення і прогресу всього суспільного виробництва. Власне економічний розвиток регіональної аграрної сфери сьогодні є одними з основних пріоритетів національної економічної політики. Це актуалізує необхідність проведення наукових досліджень, пов'язаних з пошуком фундаментальних причин, що перешкоджають повною мірою реалізувати наявний потенціал аграрної сфери з урахуванням специфіки галузі. Такі дослідження мають стати основою для прогнозування тенденцій розвитку національної економіки на перспективу в контексті європейської інтеграції.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемам розвитку аграрної сфери регіону присвячено цілу низку наукових праць. Зокрема, дослідженням особливостей праці в сільському господарстві займалися В. Андрійчук, М. Малік, О. Шпикуляк, В. Юрчишин. Питанням регіонального розвитку в умовах трансформаційної економіки країни присвячені праці З. Варналія Б. Данилишина, М. Долішнього. Економічні аспекти функціонування сільського господарства досліджено у працях О. Веклича, П. Гайдуцького, М. Дем'яненка, О. Єрмакова, М. Корецького, В. Месель-Веселяка, П. Саблука та ін. Проте, при всій важливості проведених досліджень ряд положень щодо дослідження регіональної специфіки аграрної сфери регіону залишаються невизначеними, що потребує їх подальшого вивчення. Особливу увагу слід приділити аналізу системи чинників, що власне визначають її особливості.

Метою статті є дослідження системи чинників, які формують специфіку аграрної сфери та оцінка їх впливу на функціонування сільського господарства регіонів України.

Викладення основного матеріалу. Сільському господарству притаманна ціла низка особливостей, пов'язаних з характером виробництва, що побудоване на здатності рослинних і тваринних організмів до природного відтворення та має пряму залежність від ґрунту і кліматичних умов. Відтак в цій галузі економіки результати діяльності залежать не лише від працівника та засобів виробництва, але й від природних умов.

Особливості аграрної сфери визначають специфіку виробничих відносин та впливають економічні показники діяльності працівників цієї галузі. Й. Тюнен довів, що для виявлення особливостей економічного розвитку аграрної сфери регіонів необхідно використати методи пояснення

конкретних територіальних структур АПК та їх розташування. Опираючись на власний досвід вчений обґрунтував дієвість моделі, котра показала оптимальне розміщення посівних площ певного типу з урахуванням відстані до центра попиту та запропонував теорію економічної ренти [8, с. 11-12].

Регіональні особливості аграрного сектора зумовлені рядом чинників: географічне положення, природо-ресурсний потенціал, трудовий потенціал, впровадження досягнень НТП, транспортна та соціальна інфраструктура, попит на продукцію аграрної сфери.

Географічне положення є одним із визначальних чинників, що формують особливості аграрного сектора, оскільки розташування конкретного регіону визначає природно-кліматичні умови виробництва в його межах, а відтак специфіку регіональних АПК. Зауважимо, що, як географічне положення загалом, так і природно-кліматичні умови України зокрема, визначають досить високий потенціал розвитку аграрного сектора.

І. Дітчук та О. Заставецька вважають, що «географічне положення – це розташування об'єкта щодо інших географічних об'єктів, які знаходяться поза їх територією або перетинають її і мають чи можуть мати на неї вплив» [3]. Автори зауважують, що зміна економічного простору біля об'єкту істотно впливає на його економічний потенціал.

Окрім того, територіальне розташування окремих аграрних об'єктів чи комплексів необхідно розглядати і по відношенню до центру концентрації того чи іншого виду агропромислової діяльності (центральної, периферійної, глибинної, суміжної, вузлової положення), яке також відображає специфіку аграрного регіону.

Сьогодні підприємства аграрної сфери працюють в умовах ризику і невизначеності через те, що економічний процес відтворення тісно переплітається з природними (біологічними) процесами [2, с. 6].

У процесі сільськогосподарського виробництва задіяні головні ресурси – земля, жива праця, капітал (основні й оборотні фонди). Власне земля в сільському господарстві є головним засобом виробництва, тоді як в інших галузях (крім добувної) вона є лише просторовим базисом [7, с. 12]. Оскільки процес створення нових земель практично неможливий, то сільськогосподарське виробництво завжди обмежене в можливостях екстенсивного розширення.

Істотний вплив на специфіку аграрного розвитку регіонів, зокрема на їх спеціалізацію, формування зон спеціалізації з виробництва окремих видів продукції чинить природно-ресурсний потенціал регіонів (рельєф місцевості, земельні, кліматичні та інші ресурси). Доведено, що основною причиною агропромислової неоднорідності земель є рельєф, від

якого залежить диференціація способів впливу на ґрунти. Їх характер визначає розміщення та форму сільськогосподарських угідь, ефективність використання сільськогосподарських машин і рівень механізації робіт, характер меліоративних робіт, розміщення й врожайність сільськогосподарських культур, транспортну інфраструктуру сільських населених пунктів та доріг. Також, важливе значення мають нахил поверхні (крутизна схилу), що впливають на умови стоку вологи, зволоженість, інтенсивність змиву ґрунтів й утворення ярів.

Отже, рельєф конкретної місцевості визначає спеціалізацію регіону. Зокрема, рослини і тварини, які пристосовані до гірських умов, дають гірші урожаї на рівнинних, так і сільськогосподарські культури на різних типах ґрунтів дають неоднакові врожаї.

Сільськогосподарське виробництво істотно залежить від кліматичних і погодних умов. Клімат, або кліматичні умови території це усереднене значення погоди за тривалий проміжок часу, а погода – миттєвий стан деяких характеристик (температура, вологість, атмосферний тиск, опади). Тому клімат є визначальною передумовою територіальної організації сільського господарства та виробництва продовольства, адже в основі землеробства лежить використання сонячної енергії, біохімічної енергії ґрунту, продуктивних сил природи та суспільства. Розміщення теплолюбних культур визначається об'єктивними чинниками впливу природно-кліматичних умов, зокрема, температурним режимом і ресурсами тепла, тривалістю вегетаційного періоду, запасами та рівнем опадів у сезонах року, тривалістю снігового періоду і товщиною снігового покриву, напрямом вітрів, характерним для даного регіону. Враховуючи те, що територія України знаходиться в зоні ризикового землеробства, необхідно враховувати такі природні явища, які періодично наносять шкоду сільському господарству (град, посуха, ожеледиця, зливи, заморозки тощо).

Агрокліматичні умови зимування озимих культур пов'язані з тривалістю й товщиною снігового покриву, дією ожеледиць, а високе випаровування при невеликій кількості опадів погіршує умови росту культур і т.п. Такі умови впливають на витрати виробництва, затрати праці, собівартість продукції, а в загальному на величину доходу та прибутку господарств, на їх рентабельність. За несприятливих умов зимування культур різко зменшується їх врожайність, виникає необхідність підсівання, знижується товарність при високих затратах, прибуток і рентабельність, валовий збір, погіршується кормова база тваринництва, а також умови оплати праці та соціального розвитку господарства, зростає собівартість продукції.

До особливостей аграрної сфери можна віднести і можливості використання землі у виробництві. Земля одночасно виступає засобом і предметом праці, оскільки родючість ґрунту люди використовують для виробництва необхідної продукції. Слід відзначити, що земля, на відміну від інших засобів виробництва не зношується, а за правильних агротехнічних заходів родючість може навіть і підвищуватися.

Оцінюючи агрокліматичні умови, необхідно також звернути увагу на структуру та якість сільськогосподарських угідь. Оскільки тут виробництво здійснюється в різних ґрунтово-кліматичних умовах, що безпосередньо позначається на результатах господарської діяльності підприємств, то слід виокремити ґрунти (родючість, хімічний і фізичний склад) і сезонність. Одним із показників, які істотно впливають на спеціалізацію сільського господарства є типи та родючість ґрунтів, їх механічний склад, агрохімічні та фізичні властивості, бал бонітету. Зокрема у районах, де у структурі земель переважають орні землі має переважати виробництво зерна, технічних (цукрових буряків, соняшника), овочевих та інших культур.

Аналізуючи кліматичні показники окремих регіонів у залежності від території можна виділити мікрокліматичні ареали та порівняти характер агрокліматичних умов району, що досліджується, з середніми по країні і зробити висновок, в якій мірі вони сприяють, чи перешкоджають, веденню сільського господарства. Для того щоб це зробити, слід пов'язати агрокліматичні характеристики з показниками господарської діяльності. Проведений аналіз врожайності основних сільськогосподарських культур (зернові, цукровий буряк, картопля) за агрокліматичними зонами дозволяє виявити вплив вищезазначених умов (табл. 1).

Ще однією особливістю аграрного виробництва є те, що воно пов'язане з біологічними процесами, що істотно обмежує виробничий процес межами певного періоду або виконання значного обсягу робіт у стислий термін. Зокрема, це розбіжність робочого періоду з часом виробництва, що зумовлює сезонність виробництва не лише в сільському господарстві, але й у суміжних з ним галузях, які спеціалізуються на переробці продукції. Ця особливість проявляється в нерівномірному використанні робочої сили (вищий рівень зайнятості працівників під час весняно-літніх польових робіт, ніж у зимовий період) і засобів виробництва, нерівномірності процесів формування доходів і надходженні продукції, коливання цін на сільськогосподарську продукцію протягом року. Окрім того, сільськогосподарська продукція не може довго зберігатись без втрати своєї якості, а це суттєво впливає на ціноутворення на продукцію товаровиробника.

Машино-тракторний парк функціонує обмежену кількість днів на рік, тому необхідна висока насиченість машинами сільського господарства, а енергооснащеність праці має бути вища, ніж у промисловості. Окрім того від цієї особливості залежить режим роботи галузей, що переробляють сільськогосподарську продукцію.

Не останню роль відіграють гідрографічні умови, які можуть стимулювати або обмежувати можливості для зрошення, осушення, розведення водоплавної птиці, використання лук і пасовищ, а також до річок тяжіють сільські поселення.

Таблиця 1

Урожайність сільськогосподарських культур за регіонами (з 1 га, ц)

	Зернові					Цукрові буряки					Картюля							
	1990	2010	2011	2012	2013	% до 1990	2010	2011	2012	2013	% до 1990	2010	2011	2012	2013	% до 1990		
Степ																		
АР Крим	36,3	21,2	31,9	16,9	16,1	44,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	113,5	136,2	180,9	136,0	168,8	148,7	
Дніпропетровська	39,1	25,3	30,8	15,6	31,9	81,6	284,0	212,7	328,6	296,8	494,3	174,0	88,5	113,9	91,1	105,8	137,8	
Донецька	37,8	24,8	29,5	21,9	28,7	75,9	0,0	170,8	238,8	240,6	215,3	78,0	77,6	120,8	123,3	127,7	163,7	
Запорізька	38,3	22,7	26,0	15,9	23,7	61,9	128,3	197,8	443,3	0,0	0,0	77,9	90,9	103,2	111,2	101,7	130,6	
Кіровоградська	39,1	28,9	40,9	29,6	44,2	113,0	200,0	286,2	382,8	354,0	339,3	81,7	98,8	122,0	91,6	109,1	133,5	
Луганська	30,9	19,6	25,5	25,4	24,0	77,7	0,0	32,2	113,2	100,0	304,3	73,0	87,3	114,7	112,6	125,1	171,4	
Миколаївська	35,4	25,1	28,4	16,3	29,4	83,1	266,9	391,2	516,1	477,1	517,7	194,0	87,1	111,6	89,5	109,9	109,7	
Одеська	29,8	25,5	29,2	17,1	31,2	104,7	195,7	193,2	219,5	129,8	236,4	77,5	151,8	149,9	134,2	133,9	172,8	
Херсонська	35,0	22,1	32,4	18,2	22,2	63,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	116,8	103,5	109,7	106,9	100,1	85,7	
Лісостеп																		
Вінницька	37,0	36,9	49,3	43,1	55,7	150,5	283,9	327,3	418,3	350,3	400,4	141,0	101,7	155,3	174,6	159,9	163,7	161,0
Київська	35,6	33,0	45,2	51,2	55,7	156,5	284,8	267,6	371,4	427,1	453,7	159,3	120,7	159,2	186,9	177,9	157,8	130,7
Полтавська	41,2	30,8	51,6	38,9	55,9	135,7	294,6	249,2	407,2	456,6	493,2	167,4	106,2	128,5	191,9	149,7	169,1	159,2
Сумська	31,1	22,1	38,3	40,5	54,0	173,6	248,8	231,9	388,0	415,1	298,0	119,8	111,9	154,2	173,9	170,0	174,5	155,9
Тернопільська	32,5	27,7	41,0	43,9	46,7	143,7	308,8	255,9	332,1	412,4	299,4	97,0	159,5	144,8	190,4	195,0	191,0	119,7
Харківська	37,9	18,7	37,0	29,0	40,3	106,3	252,8	151,3	273,0	349,7	360,8	142,7	92,8	63,4	119,3	124,1	142,2	153,2
Хмельницька	32,4	31,5	40,3	45,2	50,0	154,3	274,8	337,1	348,9	467,0	430,1	156,5	131,7	160,9	213,7	232,7	192,4	146,1
Черкаська	38,8	39,1	57,3	51,3	62,1	160,1	291,7	275,8	375,4	451,5	421,5	144,5	114,9	125,2	155,6	134,0	140,4	122,2
Чернівецька	44,3	37,9	45,8	44,6	46,0	103,8	325,5	248,1	320,7	447,7	310,8	95,5	166,3	148,8	186,8	178,5	176,7	106,3
Полісся																		
Волинська	32,2	24,1	29,7	32,2	34,1	105,9	314,7	294,2	326,5	349,7	330,8	105,1	158,0	149,6	163,5	174,0	161,2	102,0
Житомирська	26,8	29,4	39,3	43,5	51,2	191,0	259,7	232,7	343,4	450,6	429,3	165,3	110,1	196,8	219,2	217,5	217,1	197,2
Закарпатська	47,7	32,8	37,6	36,1	37,1	77,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	149,3	141,0	165,5	168,7	170,0	113,9
Івано-Франківська	34,6	29,2	39,6	40,7	43,0	124,3	329,1	218,2	248,7	368,5	303,0	92,1	148,7	126,6	146,1	151,4	148,3	99,7
Львівська	33,3	25,8	36,5	37,1	39,5	118,6	339,3	379,7	390,8	431,4	400,3	118,0	162,8	133,1	189,2	189,0	166,4	102,2
Рівненська	30,6	26,6	32,6	36,3	41,4	135,3	320,5	329,1	307,9	413,7	434,9	135,7	132,7	155,1	198,2	193,5	188,1	141,7
Чернігівська	26,3	25,1	38,4	43,2	46,7	177,6	258,0	316,3	401,4	469,6	375,9	145,7	103,2	141,1	207,4	194,4	188,6	182,8
Україна	35,1	26,9	37,0	31,2	39,9	113,7	275,7	279,5	363,3	410,8	398,9	144,7	116,8	132,5	168,0	161,0	159,7	136,7

Джерело: Розраховано за «Сільське господарство України 2013 рік», ст. 240, 253, 263.

Економіка та менеджмент

Оскільки аграрне виробництво ведеться на значних площах, то це призводить до додаткових транспортних витрат. Зокрема, у рослинництві під час сівби, обробки полів, збирання врожаю виникає необхідність переміщення технічних засобів з одного поля на інше, перевезення зібраного врожаю на склад, елеватор тощо, що у свою чергу істотно збільшує транспортні витрати.

Що стосується капіталу, то слід відзначити, що аграрна сфера є галуззю, яка не може повноцінно розвиватися та ефективно функціонувати без додаткових фінансових ресурсів. Окрім того, вона є менш інвестиційно привабливою порівняно з іншими галузями національної економіки, що спричинено тривалим періодом виробництва сільськогосподарської продукції.

Хоча Україна має значний потенціал розвитку аграрної сфери, упродовж останніх років відбувається зниження соціального забезпечення, рівня та якості життя сільського населення, що є наслідком неефективного використання природних, людських і матеріальних ресурсів. Навіть у аграрних регіонах із значними запасами чорноземів, існують проблеми, зумовлені активною експлуатацією природних, насамперед земельних, ресурсів за рахунок інших

сфер сільського розвитку. Зокрема, це стосується активного розвитку рекреаційної сфери в сільській місцевості, особливо сільського «зеленого» туризму, ресторанного господарства та служби побуту. Саме тому важливе значення відіграє організація ефективного господарювання на землі, особливо – оптимальне поєднання різних форм власності на землю.

Після реформування аграрного сектора та реструктуризації колгоспів, з'явилося багато нових аграрних господарств, які через брак коштів, техніки, кваліфікованих фахівців та свою роздробленість не могли обробляти раніше розорані площі, що призвело до зменшення посівних площ, окрім того частина земель КСП, що підлягали реформуванню, виділено з масивів, передано в оренду або приєднано до присадибних ділянок селян. Проте в останні роки сформувалися великі потужні агрохолдинги, які інтенсивно збільшують свій земельний банк і за наявності в них необхідної техніки для обробітки землі, сформованої інфраструктури можуть обробляти більше посівних площ. Тому сьогодні спостерігається тенденція до збільшення посівних площ (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка посівних площ за регіонами

	Посівна площа, тис. га				% до 2012 року	% до 2000 року	Посівна площа на 1 жителя				% до 2012 року	% до 2000 року
	2000	2010	2012	2013			2000	2010	2012	2013		
АР Крим	933	866	780	756,2	96,9	81,1	0,37	0,37	0,33	0,32	97,4	85,7
Вінницька	1572	1543	1613	1622,0	100,6	103,2	0,87	0,94	0,99	1,00	101,2	114,7
Волинська	575	478	522	527,6	101,1	91,8	0,55	0,46	0,5	0,51	101,3	92,9
Дніпропетровська	1669	1882	1901	1940,2	102,1	116,2	0,45	0,57	0,57	0,59	103,4	129,9
Донецька	1386	1402	1422	1431,8	100,7	103,3	0,28	0,32	0,32	0,33	103,0	116,4
Житомирська	998	721	796	818,2	102,8	82,0	0,70	0,57	0,62	0,65	104,5	92,2
Закарпатська	184	186	192	192,7	100,4	104,7	0,14	0,15	0,15	0,15	102,2	106,8
Запорізька	1495	1600	1590	1625,7	102,2	108,7	0,75	0,89	0,89	0,92	103,4	122,1
Івано-Франківська	377	319	358	363,6	101,6	96,4	0,26	0,23	0,26	0,26	101,2	101,4
Київська	1218	1111	1153	1160,0	100,6	95,2	0,27	0,25	0,26	0,25	96,2	91,3
Кіровоградська	1392	1614	1651	1672,7	101,3	120,2	1,21	1,61	1,66	1,69	102,0	140,3
Луганська	980	959	1012	1030,4	101,8	105,1	0,38	0,42	0,45	0,46	102,2	122,4
Львівська	705	541	597	621,0	104,0	88,1	0,26	0,21	0,24	0,24	101,9	93,8
Миколаївська	1269	1524	1485	1565,1	105,4	123,3	0,99	1,29	1,26	1,34	106,3	135,8
Одеська	1704	1773	1783	1852,5	103,9	108,7	0,68	0,74	0,75	0,77	103,1	113,0
Полтавська	1559	1695	1711	1720,0	100,5	110,3	0,94	1,15	1,16	1,18	101,7	125,6
Рівненська	612	508	529	540,7	102,2	88,3	0,52	0,44	0,46	0,47	101,4	90,3
Сумська	1060	990	1093	1105,5	101,1	104,3	0,80	0,86	0,95	0,98	102,7	121,4
Тернопільська	794	760	797	798,3	100,2	100,5	0,69	0,70	0,74	0,74	100,5	107,8
Харківська	1625	1582	1726	1758,6	101,9	108,2	0,55	0,58	0,63	0,64	102,0	116,3
Херсонська	1277	1388	1324	1417,2	107,0	111,0	1,05	1,28	1,22	1,32	108,3	125,5
Хмельницька	1139	1002	1112	1138,7	102,4	100,0	0,79	0,76	0,84	0,87	103,7	110,7
Черкаська	1232	1199	1205	1203,0	99,8	97,6	0,86	0,94	0,95	0,95	100,5	111,2
Чернівецька	314	291	306	307,0	100,3	97,8	0,34	0,32	0,34	0,34	99,4	100,0
Чернігівська	1104	1018	1143	1160,6	101,5	105,1	0,87	0,94	1,06	1,09	102,6	124,9
Україна	27173	26952	27801	28329,3	101,9	104,3	0,55	0,59	0,61	0,62	102,2	113,1

Джерело: Розраховано за «Сільське господарство України 2013 рік».

Так, за період 2000-2010 років посівна площа, що знаходилася у власності всіх власників та землекористувачів зменшилася на 221 тис. га., проте в наступні три роки вона збільшилася на 1377,3 тис. га. Порівняно з 2000 роком істотно зменшилися посівні площі в АР Крим (81,1%), Житомирській (82%), Львівській та Рівненській областях (88,1% і 88,3% відповідно). Разом з тим, у 16 областях спостерігається зростання величини посівних площ, зокрема в Миколаївській (123,3%), Кіровоградській (120,2%) і Дніпропетровській (116,2%). Зменшення посівних площ в окремих областях спричинило зменшення випуску аграрної продукції, проте це майже не відобразилося на посівних площах у розподілі на одного жителя, оскільки щільність населення у період з 2000 по 2013 рік зменшилася на 3,87 млн. чол. Так, в середньому по Україні за період 2000-2011 рр. посівна площа у розрахунку на одного жителя збільшилася з 0,55 до 0,62 га. Проаналізувавши розподіл посівної площі у розрахунку на 1 жителя, можна виділити певну закономірність, зокрема, найбільша забезпеченість має місце в регіонах, що розташовані вздовж великих річок, а найменша – на крайньому заході та сході України.

Окрім того погіршується якість ґрунтів, яких в Україні є понад 30 типів із різним співвідношенням природної та штучної родючості. Через таку різноманітність ґрунтів виникла необхідність формування шкали їх оцінки. Інститути Національної академії аграрних наук України розробили таку шкалу, за якою до ґрунтів із слабким ступенем піддатливості вітроерозійним процесам належать ті, в яких показник руйнування ґрунтових агрегатів не перевищує 20%, а узагальнений показник потенційної небезпеки вітрової ерозії менший одиниці, з помірним ступенем піддатливості – ті, в яких названі показники відповідно дорівнюють 20-45% і 1-1,7, із середнім ступенем – 45-80% і 1,7-3,5, сильним – понад 80% і 3,5 [1, с. 19-20].

Важливим є чинник забезпеченості матеріально-технічними засобами для ведення сільського

господарства, розвиток транспорту, переробної промисловості, впровадження передових технологій виробництва та переробки сировини, застосування прогресивних методів зберігання як сировини, так і готової продукції. Воно визначає спеціалізацію та кооперування промислових і сільськогосподарських підприємств, їх розміри, типи та організацію виробництва.

Слід відзначити, що сьогодні вітчизняні сільськогосподарські підприємства забезпечені посівною та ґрунтообробною технікою лише на 50-60% від потреби, частина з якої вичерпала свій ресурс, через що частина землі не обробляється, а та, що обробляється, дає врожай нижчий від можливого. При виявленні регіональних та галузевих особливостей розвитку аграрної сфери необхідно враховувати соціально-історичні умови досліджуваної території, оскільки певні особливості успадковані від минулого сільського господарства стають чинником розміщення та його спеціалізації сьогодні.

Не менш важливим чинником є розміщення населення, особливості розселення та рівень використання трудових ресурсів. Основною соціально-економічною передумовою розвитку сільського господарства є економічно активне населення. Забезпеченість трудовими ресурсами визначається їх кількістю та якістю, рівнем продуктивності праці, величиною виробничого навантаження на одного працездатного тощо. Статевікова структура сільського населення дає змогу визначити середньорічну чисельність населення в працездатному віці та зробити певні прогнози стосовно забезпечення трудовими ресурсами на перспективу. При аналізі трудових ресурсів села особливої уваги потребує рівень і структура їх зайнятості в усіх типах господарств. Праця в сільському господарстві має ряд особливостей, які відображають специфіку галузі (рис. 1).

Джерело: Складено автором.

Рис. 1. Особливості праці в сільському господарстві

Економіка та менеджмент

Глибока спеціалізація веде до сезонності у використанні трудових ресурсів, що у свою чергу впливає на функціонування соціальної інфраструктури, тому комплексний розвиток господарства у сільській місцевості є запорукою ефективного використання робочої сили впродовж року. Належний рівень забезпеченості сільського населення послугами соціальної інфраструктури впливає безпосередньо на економічну ефективність суспільного виробництва.

На економічний розвиток аграрної сфери впливає структура формувань за організаційно-правовими

формами. Зокрема на базі реформованих сільськогосподарських підприємств створено фермерські господарства, приватні підприємства, ТЗОВ, ВАТ, ЗАТ, виробничі кооперативи тощо. Найбільша кількість діючих сільськогосподарських підприємств у 2012 році була у Одеській області (6033 чи 11,7% від загальної кількості) та Миколаївській області (4761 чи 8,5%), найменша – у Івано-Франківській області (784 чи 1,4%) і Рівненській (823 чи 1,5%)(табл. 3).

Таблиця 3

Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами за регіонами

	2009 Всього	2010 р. Всього	2011 р. Всього	2012 р. Всього	У тому числі						% 2012 р до 2009 р
					Господарські товариства	Приватні підприємства	Виробничі кооперативи	Фермерські господарства	Державні підприємства	Підприємства інших форми господарювання	
АР Крим	2211	2238	2229	1992	328	158	92	1316	27	71	90,1
Вінницька	2323	2317	2354	2584	422	207	42	1778	11	124	111,2
Волинська	1124	1095	1074	1089	154	83	81	716	7	48	96,9
Дніпропетровська	4052	4015	4014	4359	707	256	26	3274	20	76	107,6
Донецька	2144	2097	2040	2079	318	86	10	1574	7	84	97,0
Житомирська	1349	1296	1300	1316	278	176	28	780	6	48	97,6
Закарпатська	1813	1759	1752	1698	102	25	7	1539	7	18	93,7
Запорізька	3033	3035	3019	3020	385	201	36	2319	13	66	99,6
Івано-Франківська	775	767	774	784	101	72	27	567	3	14	101,2
Київська	2689	2666	2832	2737	950	232	52	1379	32	92	98,2
Кіровоградська	3224	3206	3145	3179	358	228	36	2509	7	41	98,6
Луганська	1997	1986	1901	1741	200	152	10	1317	4	58	87,2
Львівська	1610	1490	1415	1450	246	161	18	993	7	25	90,1
Миколаївська	5364	5315	5339	4761	293	264	14	4041	12	137	88,8
Одеська	6844	6901	6731	6533	474	289	115	5507	19	129	95,5
Полтавська	2365	2368	2375	2445	360	177	30	1744	20	114	103,4
Рівненська	956	940	904	823	110	103	56	520	6	28	86,1
Сумська	1240	1227	1189	1216	300	117	20	728	14	37	98,1
Тернопільська	1254	1250	1215	1233	177	212	6	782	5	51	98,3
Харківська	1999	1943	1946	1900	401	234	18	1174	22	51	95,0
Херсонська	2963	2872	2876	3112	340	237	29	2412	13	81	105,0
Хмельницька	1878	1844	1826	1853	282	120	41	1307	10	93	98,7
Черкаська	1851	1827	1845	1856	425	158	12	1143	6	112	100,3
Чернівецька	1036	1009	1019	1007	105	93	14	762	6	27	97,2
Чернігівська	1058	1030	1019	1099	305	142	36	551	10	55	103,9
По Україні	57152	56493	56133	55866	8121	4183	856	40732	294	1680	97,7

Джерело: Статистичний збірник «Регіони України» ч. II, 2013.

У 2012 році кількість діючих сільськогосподарських підприємств зменшилася на 1286 одиниць порівняно з 2009 роком (97,7%). Суттєво зменшилася їх кількість у Миколаївській

області (603 підприємств) та Одеській (311 підприємств) областях. Найбільше з'явилося нових підприємств за цей період у Дніпропетровській області (307). Така динаміка відображає процес

оптимізації кількості сільськогосподарських підприємств, адже виживають лише ті, які адаптувалися до ринкових умов і виробляють конкурентоспроможну продукцію.

Висновки. Функціонування сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від цілої низки чинників, які в сукупності забезпечують галузеву специфіку аграрної сфери регіону. Природно-кліматичні умови та ресурси, трудовий потенціал, наявність і стан транспортної та соціальної інфраструктури тісно взаємопов'язані, а тому формують цілісну систему і в кінцевому результаті впливають на ефективність сільськогосподарських підприємств.

Проаналізувавши динаміку посівних площ, рівень урожайності зернових, цукрового буряка та картоплі за регіонами, особливості праці в сільському господарстві та дослідивши тенденції зміни кількості діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами у розрізі регіонів нам вдалося відслідкувати основні тенденції сучасного розвитку аграрних формувань у регіонах, оцінити здатність їх швидко адаптуватися до ринкових умов.

Здійснення комплексної оцінки системи чинників, що формує особливості аграрної сфери регіону, уможливило дослідження характеру їх впливу на галузеву специфіку. За наявності відповідних обставин одні з них можуть сприяти розвитку аграрної сфери, інші його обмежують, або лімітують.

4 Список використаних джерел

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: Інформ.-аналіт. зб. – Вип. 5 / За ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 647 с.

2. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.

3. Дітчук І.Л. Географія України: Навч. посібник / І.Л. Дітчук, О.В. Заставецька, Д.В. Ткач. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 168 с.

4. Жук В.М. Наукове обґрунтування формування стратегічних запасів зерна: перспективи України в умовах глобалізації: [Наукова доповідь] / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 2. – С. 3-13.

5. Офіційний сайт Держстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

6. Харрод Р. Теория экономической динамики: Пер. с англ. В.Е. Маневича / Под ред. В.Г. Гребенникова. – М.: ЦЭМИ РАН, 2008. – 210 с.

7. Чухно А.А. Основи економічної теорії Підручник / А.А. Чухно, П.С. Єщенко, Г.Н. Климко та ін.; За ред. А.А. Чухна. – К.: Вища шк., 2001. – 606 с.

8. Шевчук Л.Т. Розміщення продуктивних сил / Л.Т. Шевчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2001. – 150 с.

9. Baldwin R. Economic geography and public policy / Richard E. Baldwin, Rikard Forslid, Philippe Martin. – 2005. – Liczba stron. – 504 p.

10. Low P. Multilateralizing regionalism / Patrick Low, Richard E. Baldwin. – Cambridge University Press, 2009. – 727 p.

11. Oppenlander K.H. Wachstumstheorie und Wachstumspolitik: die Strukturpolitik als Ansatzpunkt für eine innovationsbezogene Wachstumspolitik. Munchen: Vahlen. 1988. P. 319.